

KORUMACILIĞIN GELENEKSEL KENT KÜLTÜRÜNDEN ÇIKARMASI GEREKEN DERSLER

SOCIOLOGICAL BACKGROUND IN OUR TRADITIONAL URBAN CULTURE: DISTRICT, STREET AND HOUSES

Prof. Dr. İsmail DOĞAN*

ÖZET

Toplumsal alışkanlıklar, değerler ve inançlar insan davranışları ve toplum yaşamının yanı sıra yerleşik kültürün diğer temel öğelerini de etkilemektedir. Bunların başında kent kültürü ve bu kültürün mimari boyutları gelmektedir. Anlamını büyük ölçüde değerler dünyasından alan toplumsal yaşam felsefesi, kentlerin günlük yaşamını belirli bir kültüre özgü hale getiren mimari ve görsel boyutu da belirlemektedir. Belirli bir mekan ve alanda genişlemeyi ve derinliği gözeten Batı felsefesi ile, derinliği sonsuzlukta arayan Doğu felsefesinin böyle bir eksende farklı bir görsel ve mimari gerçekliğe ulaşmaları kaçınılmaz olmuştur. Paris'i İstanbul'dan, Bursa'yı Parma'dan, Taç Mahal'i Batı bazilikalarından ayıran işte bu eksenidir.

Osmanlı, geleneksel kültürümüzün karakteristik örneklerine sahip bir dönem olarak bilinir. Gerçekten İstanbul, Bursa, Edirne, Trabzon, Kayseri, Safranbolu, Bağdat, Bosna vs. gibi şehirler ticari hayattan dini hayata kadar günlük yaşamın tüm alanlarında söz konusu farklılığı yansıtmaktadır. Mahalle, sokak ve evler bu farklılığın görünür alanları ve kentlerin gerçek sosyolojik arka planlarıdır. Bu incelemede işte bu alanlar Osmanlı klâsik dönemin örneklerinden hareketle sosyolojik bir analize tabi tutulmakta; özgün örneklerin korunması konusunda bazı öneriler getirilmektedir.

Anahtar Terimler: Geleneksel Kent Kültürü, Kentleşme, Klâsik Dönem Osmanlı, Mahalle, Sokak, Çıkma Sokak, Harem, Selamlık, Mahremiyet, Korumacılık, Geleneksel Değerler, Kent Mensubiyeti, Kentlerin geleceği.

ABSTRACT

Social habits, values and beliefs effect the other main elements of sedentary culture besides the human behavior and social life. Urban culture and architectural dimensions are at the top of them. The philosophy of social life which takes the big part of its meaning from the world of values determines both architecture which makes the daily life of cities peculiar to a particular culture and also visual dimension. In this axis, it becomes inevitable to reach different visual and architectural reality both for Western philosophy considering deepness and expansion in particular residence and area, and for eastern philosophy searching for deepness at the eternity. This is the axis distinguishing Paris from İstanbul, Bursa from Parma and Taj Mahal from Western Basilicas.

Ottomans are known for an era showing the characteristics of our traditional culture. Actually, cities like İstanbul, Bursa, Edirne, Trabzon, Kayseri, Safranbolu, Baghdad, Bosnia etc. reflect the existing difference in all fields of daily life, from religious to commercial life. Districts, streets and houses are the visible fields of this difference and the sociological background of cities. In this work, these fields are subjected to sociological analysis by acting from the examples of classical period of Ottomans; some suggestions are given for protection of original examples.

Keyword: Traditional Urban Culture, Urbanization, Ottomans in Classical Period, District, Street, Blind Alley, Harem, Selamlık, mahremiyet (secrecy), Protection, Traditional Values, Belonging to City, Future of Cities., training of branch teacher, qualified teacher.

*“Eğitim Sosyologu”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Geleneksel kent kültürü deyimi, modern zamanların gerisinde kalan ve uzun bir geçmişte; toplumsal tarihin çeşitli dönemlerine tekâbül eden Türk kentlerini ve bu kentlere özgü kültürü ifade etmektedir. Bu uzun tarih Türkler açısından birbirinden bağımsız ve oldukça farklı siyasal ve toplumsal aşamalara sahiptir. Yaşama biçimleri kadar siyasal ve ekonomik örgütlenme biçimleri söz konusu aşamaları birbirinden ana çizgilerle ayırmaktadır. Ancak sosyo-kültürel değerler, siyasal ve ekonomik örgütlenmedeki farklılığı aşan bir ortak payda olarak, tüm zamanların birikimini farklılığın süzgecinden geçirerek bu coğrafyada yaşayanları uzun ve derin tarihin haklı mirasçıları haline getirmektedir. Yerleşim alanları, köyler, kasabalar ve kentler bu mirasın görünür kanıtlarıdır.

Kentler yerleşik kültürün en esaslı ürünleridir. Ulusların yerleşik kültür konusundaki katettikleri mesafenin de ölçüsü kentlerdir. Geleneksel Türk kentleri Orta Asya steplerinden Anadolu'ya ve Avrupa'ya doğru yönelen uzun bir yolculuğun izlerini taşır. Türkler Anadolu'ya İran İslâm devletinin içinden geçip; Gazneliler, Selçuklular gibi adlarla ortaya çıkarak Osmanlı ile bir İmparatorluk gücü ve genişliğinde bu coğrafyada yerleştiler. Bu yolculuğun izleri siyasal olduğu kadar belki bundan daha önemli ve kayda değer olarak sosyo-kültürel izler taşımaktadır. Türklerin yerleşik kültürünü bu süreçten ayrı tutmak mümkün değildir. Geleneksel Türk kentleri söz konusu izler ışığında dinî, coğrafi, siyasî, kültürel ve toplumsal karakteristikleriyle benzerleri ve diğerlerinden ayrılmaktadır.

Osmanlı Klâsik Dönemi

Geleneksel kent kültürünün prototip örnekleri Osmanlı döneminde klâsik yapısına kavuşmuştur. Toplumsal, ekonomik, kültürel ilişkilerin köy ve kırsal yerleşim birimlerine göre daha karmaşık ve yoğun olan kent yaşamı Osmanlı'da *aile mâsumiyeti* ve *mahremiyeti* çevresinde gelişen bir mimari karakter ortaya koyar. Kent mimarisinin temel unsurlarının başında evler gelir. Evler belirli anlayışlar çevresinde mahalleleri oluşturur. Evden mahalleye ve semte yönelen bu sürecin tüm aşamalarında aile değerleri etkili olmuştur.

Konut Tipleri

Vakfiyelere göre klâsik dönemde saray, yalı, köşk, konak gibi üst düzey mensuplarına ait konutlar haricinde Osmanlı'da beş konut tipinden söz edilir (Yüksel, 1992, s. 497-498): *Menzil, hâne (dar, beyt, ev), yehudhâne, müteehhilin odaları ve bekâr odaları*. Bunlardan son ikisi dışında diğerleri bugün ev olarak anlaşılan barınağın tüm fonksiyonlarına sahip konutlardır. Bu konutlarda evli barklı, çocuk sahibi veya dul erkek ve kadınlar, normal aile yaşamlarını sürdürmektedirler. Müteehhilin odaları evli çiftlerin barındığı bir çeşit pansiyonlardır. Bu odaların belgelerdeki planlarında her birinin ayrı ayrı kapıları, sofaları, helâları ve ortak avluları görülmektedir. yehudhâneler ise Yahudilerin bir arada oturdukları, bir çok evlerden ibaret yerlerdir. Osmanlı dönemi Arap kentlerini çalışan *André Raymond* özellikle Arap kentlerinde görülen bazı özgün konut tiplerinden söz etmektedir. Bunlar, *İstambullî, Kal'a'lı ev, meşrebeyeli ev, reb, funduk, vekâle, havş*. Bu sonuncusu yoksul insanları barındıran halk konutu olarak ilginç bir konut örneğidir. Bu konutların "içleri dört ayak yüksekliğinde sefil evlerle dolu ve hayvanlarıyla iç içe, üst üste yığılmış bir sürü yoksul insanı barındıran büyük avlular ya da duvarlar... geniş, kapalı avlular... belirsiz yerleşimler... Bütün pislikler buraya atılır ve nüfusun en yoksul kesimi buradaki viranelerde yaşar (...) aylık kirası on para tutan bir kulübe. Tüm mobilya, karıları ve çocuklarıyla üstünde yattıkları bir hasır parçasıdır. Karılarının da, kendilerinin de tek giysisi, basit mavi bir gömektir. Çocuklar ise ya çıplaktır ya da yırtık pırtık kumaş parçaları vardır üstlerinde. *Clerget*'e göre *havş*ların her birinde otuz ya da kırk aile barınabiliyordu. Bir tür ayrı, küçük köy gibiydi." (Raymond, 1995, s. 230-31)

Kentli Ailelerde Kategorik Farklılaşma ve Ev

Klâsik dönemde Osmanlı kentli ailenin kullandığı evin toplumsal kategorilere göre farklılaştığı görülür. Kamu görevlileri ile reâyaya mensup ailelerin evleri arasındaki bu fark ise sadece gelir düzeyini değil kültür düzeyini de ortaya koyar. Bu farka rağmen Osmanlı evinin toplumsal zümreler için ortak boyutlarından söz edilebilir. Bu da büyüklüğü değişebilen avlu ve bahçedir. "Avlu ve bahçe ailenin günlük işlerini rahat yapmasını sağlamak üzere dış dünyadan

ayrılmış olarak yüksek ve kalın duvarlarla çevrilmiştir” (Tabakoğlu, 1992, s. 94).

Şehircilik uzmanları ve kent sosyologları kalın duvarlarla dışa kapanan evlerin bir avluyu öne çıkaran boyutunda İslâmî etkileri aramaktadırlar: “Kentin içinde çıkmazlarla sona eren karmaşık bir sokak ağı içine hapsolmuş, tamamen içe dönük, dışarıya tamamen kapalı ve içeriye sadece avluya açılan bu ev İslâmiyet’in toplumsal ve dinî özelliklerine uygundur.” Söz konusu özelemler ise şöyle irdelenir: “Ev sadece bir içe kapanma, bir bölünme olarak gerçekleştirilmiştir: Dışa kapalı olan ev, tam tersine, avluya ve böylece gökyüzüne tamamen açılmıştır; avlu (yerinde bir deyimle semavi avlu) böylelikle diğer insanlarla değil, evrenle iletişimi sağlamaktadır” (Abdel Nour, Types Architecturaux”83’den Raymond, s.195).

Çıkmaz Sokak

Osmanlı’da çıkmaz sokak kültürünün de İslâm etkisindeki aile mahremiyeti ve mâsuniyeti ile kuşkusuz doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Klâsik dönemin önde gelen *İstanbul, Bursa, Halep, Kudüs, Şam, Kahire* gibi şehirlerde böyle bir ev tipi doğal olarak aynı felsefeyi sokak ve mahalle kültürüne de yansıtmıştır. Bu olgunun daha karakteristik örneklerine sahip olan Osmanlı döneminin Arap kentleri için şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: “Herhangi bir Müslüman kentinin havadan çekilmiş bir fotoğrafı bir labirenti andırır. Önceden tasarlanmış bir plana uymak yerine, binalar, ulaşım yollarının ya etraflarından dolaşmasına ya da iyi kötü aralarından geçmeye uğraşmalarına sebep olmuşlardır. Sonuç, olağanüstü sayıda çıkmaz sokak ve düz bir hat izlediklerinde çok ender rastlanan sokak çizgileridir” (Le Tourneau, **Les Villes Musulmanes**, 20’den Raymond, s.128.).

Aileyi toplumun gözü önünden çeken dinsel inançlar böylelikle mimari tarzı da etkilemiş olmaktadır. Özel yaşamı dışarıyla yalıtın (soyutlayan) bu anlayışın Osmanlı’da da kabul gördüğü gözlenmektedir. Osmanlı evlerinde *hayat* adı verilen yine dış dünyayı tümüyle avluda düşünen bir mekan bulunur. “İki katlı evlerin ilk giriş katları bahçe duvarının devamı olup penceresiz yapılmıştır.” Kalın bahçe duvarıyla çevrili olan evlerin “alt katında samanlık, ahır, odunluk, kiler, ambar, aşhane, mutfak, kış odası, fırın damı; üst katta ise divanhane denen ana oda, harem yani iç oda, selamlık yani dış oda, kahve

odası ve yaz odası bulunur. Evler cumbalıdır” (Doğu, 1999, s.20).

Kısaca Osmanlı evi iki bölümden meydana gelir: *Haremlik* ve *selamlık*. Şer’iyye sicillerinin verilerine göre Osmanlı evinin iç bölümleri şöyle bir ayrıntı ortaya koyar: “İki göz çatma ambar, tahta odunluk, tahta samanlık, bir bâb ahur, fırın damı, kiler, sağır aşhâne, hane-i matbah, tabbahâne, taşra oda, bir bâb kış evi, iki bâb fevkânî oda, fevkânî harem odası, bir bâb fevkânî kahve odası, divanhâne, yaz odası, baş oda, harem, üst kat sofası, mabeyn sofası, selamlık, aralık, hamam. Bu bölümlerin alt ve üst katlara dağılımı genellikle şu şekilde olmaktadır: Alt katta samanlık, ahur, kiler, ambar, aşhane-matbah ve bazen kış odası, fırın damı; üst katta ise divanhane yani baş oda, harem yani iç oda, selamlık yani dış taşra oda, kahve odası ve yaz odası bulunmaktadır” (Ö. Demirel/ M. Tuş/ M. Gürbüz, 1992, s.705).

Evlerde katlar da dahil olmak üzere ev içi bölümlerin belirtilen ayrıntısı gelir düzeyi ve toplumsal kategorilerin niteliğine göre değişmektedir. Evin iç bölümlerinde toplumsal farklılığı aşan ortak birimler ise ocak, yüklük ve gömme dolapların varlığıdır.

Anadolu’daki evleri örnekleyebilecek özellikleriyle **Bursa**’yı çalışan Batılı bir yazar bu örnekten yola çıkarak şu genellemelerde bulunur (H.Viler, 1923, s. 190-191):

“Anadolu’daki Türk evleri çoğunlukla iki katlı olmak üzere inşâ edilmiştir. *Bursa*, kısmen yüksekçe bir tepenin yamacında konumlanmış olması itibarıyla evlerinin birinci, ikinci katları, kuvvetli ahşap sütunlara istinat eder ve sütun aralıkları birer alt kat sayılırlar. Alt katın cadde tarafı tamamıyla kapalıdır. Sokak kapısından başka dışarıya hiç bir açıklık görülmez. *Bursa*’da hiç bir Türk evinin alt katta penceresi yoktur. Burası bahçe ve tarla alanını ve ev edevâtını (araç ve gereçlerini) muhafazaya mahsustur. Bir katın döşemesini, sert toprak üzerine muhtelif renkte ve serilmiş halı şeklinde kakma çakıl taşları teşkil eder. Türk mimarı, öteden beri inşâ ettiği ön tavan ve döşemesini yaparken hâne sahibinin ihtiyaçlarını nazar-ı dikkate almaya mecburdur. Alt katın açık ahşap duvarları ekseriya her hangi bir ziynetten âridir (dekorasyondan arınmış durumdadır). ...Alt kat kısmen taştan olup harice doğru daha ziyade çıkan cephesi mâil (eğimli) istinatlarla alt duvara bağlanmıştır. Dik bir tahta ile alt kattan asıl ikamet

edilen kata çıkılır. Burası bir *Bursa* evinin planı kısmen selamlık yani kabul salonu olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu ayırım şarklıların öteden beri pek ciddi itina ettikleri bir şeydir.

Harem ekseriya evin en küçük kısmını ihtiva eder ve merdiven başından itibaren aynı girişe (medhale) sahiptir. *Bursa*'nın mevkii kısmen düz olmadığından burada bu husus için ayrı bir tarz nazar-ı dikkati celp eder: Bir katın arka araziye bakan kısmının yüksekliği ancak iki buçuk metre olduğu halde mukabil taraf bilakis yerden yükselir (...).

Evlerin pencereleri inşâ edilirken Türklerin hayat-ı zevciyyette (evlilikte) telâkki ve itikadı nazar-ı dikkate alınmıştır. Katlar dahilden harici görmeğe tamamıyla müsaittir. Fakat dışarıdan geçenlerin nazarlari içeriye nüfuz edemez. Avrupalıların anladığı ikâmetgâh taksimâtı Türklerle tamamıyla meçhuldür. Bir çok pencereyi ihtiva eden bir divan!... Ekseriya gece istirahatine tahsis edilen bu divanın mutlaka sabit bir dolabı mevcuttur. (...) Tavanlar bilhassa sanatlı ve ziynetlidir. Zaten öteden beri *İslâm mimarisi* tavan inşasına ve tezyînatına fazla ehemmiyet vermiştir.

Selâmlık Türk evlerinin yukarı katlarındadır. *Bursa* caddelerine dikkat edilirse ikinci katların daima alt kat duvarların üzerinde ileriye doğru çıkıntı teşkil ettiği görülür. (...) İlk sebep caddelerin mümkün olduğu kadar her tarafını görebilmek arzusundan iken ikinci sebep ise daha amelî (pratik) bir düşüncenin mahsulüdür. O da zeminden yükselen alt kat duvarının daima caddeyi takiben meyilli ve zâviyeli olduğundan bina cephesinin çarpık olmamasının teminidir. Eğer ön cephesi çok uzunsa ikinci kattaki odalar yek diğerini müteakip testere diş gibi çıkıntılar arz ederler.

Selâmlık dairesi ekseriya bir kaç odadan mürekkeptir. Tarz-ı tertibi harem dairesininkine benzer. Her tarafa pencere bulunan bir divan olup muhtelif renge boyanmış sabit ve ahşap dolapları bulunur. (...) Harici pencereler alelâde tahta çerçeve ile sade eşkâli hâvidir. Hava almak için açıp kapamaya mahsus pencerelerin dahili kısmı yoktur, tek çerçevlidirler (...).

Osmanlı ev mimarisi savunduğu aile değerleriyle uyumlu bir yapı ortaya koymuştur. Bir değerlendirmede olduğu gibi bu ev mimarisi tipi, "Müslüman yaşantısına ideal çerçevesini sunmuş gibidir. Aileye oluşturduğu kapalı ortamla, ataerkil

aile kavramına doğallıkla uyum sağlamaktadır: Müslüman'ın özel yaşamını içine sarıp sarmaladığı gizemi beslemektedir. Zengin Müslüman konutlarının bile dış cepheleri sade, duvarları çıplaktır. Bu ev mimarisinin tüm ilgi alanı, içindeki boş mekandır. Avlu, konutun sanki temel parçasıdır" (George Marçais'den A. Raymond, s. 195).

Mahremiyet Kültürü: Sokak ve Mahalle

Çıkmaz sokakta belirginleşen mahremiyet kültürü aslında evin konumunda ve yapısında başlayan bu duyarlılığın sokak ve mahalleye yansıtılmasından ibarettir. Bu aslında evin şahsında ailevî bir duyarlılıktır. Bunun İslâm'ın bu yolda algılanmasından kaynaklandığı ise son derece açıktır. Dolayısıyla İslâm, "kadın mahremiyetini yalnızca fiziksel veya sözlü iletişimle değil, görme yoluyla dahi bozabilme olasılığını en aza indirgeyen katı ayırıcı kurallar getirir. Evlerin yapısı, kapı ve pencerelerin yerleri ve şekilleri, evler arasındaki uzaklık, bütün bunlar belli ölçüde ayırıcı yasalar ve normlardan kaynaklanırlar" (Ze'evi, 2000, s. 19).

Osmanlı'da yerel yöneticiler dahil olmak üzere devletin bu duyarlılığı önemsedığı ve garanti altına aldığı görülür. Yapılan yeni bir evin sokaktaki konumu, komşuların bu yeni konumdan olumsuz etkilenmeleri kadınların devlet adına müdahalesini ve denetimini gerektiren haller içine girmektedir. Bu çerçevede kadınlar, "yeni açtırılan bir kapının mahremiyetini bozmadığından emin olmak için soruşturma yaptırır. Komşuların isteği üzerine, kötü durumdaki bir yapının bitişik evler açısından tehlike oluşturup oluşturmadığına bakar. Bir mahallede kurulması tasarlanan dikim atölyesinin gürültüye neden olacağı konusundaki şikayeti, soruşturma sonrasında reddeder" (El Nahal'den Raymond, s.82).

Toplumsal Bir Değer Olarak Komşuluk

Komşuları mahallenin mimari yapılanmasında dikkate alan bu anlayışın aslında komşuluğun kent kültüründeki kültürel önemiyle yakından ilgili olduğu ileri sürülebilir. Kentlerin Müslüman sakinlerinin göçmenlerin yerleşmeleri konusundaki tanıklığı, komşuluğu kültürel bir değer olarak görme ve değerlendirmenin bir ürünüdür. Bir göçmenin bir kentte kalıcı olarak oturabilmesi için klâsik dönemde on beş yıllık bir süre geçirmesi gerekmektedir. Bunun sonunda durumunu

belgeleyen yasal kanıtlara da ayrıca ihtiyaç vardı. Ancak komşularıyla iyi ilişkiler içinde olan göçmenlerin kendilerine olumlu tanıklık yapan iki Müslüman komşunun bu yoldaki ifadeleri doğrultusunda yasal süre ile yazılı kanıtlara gerek duyulmaksızın kalıcı olabilmekteydiler (Belirleme için bkz: Faroqi, 2000, s.331).

Osmanlı aile değerlerinin başında gelen mahremiyetin yol açtığı içe dönük ev kültürü evin sade dekorasyonunda da kendini belli eder. Bu durum yabancı konukların ilk dikkatini çeken boyuttur: “Odarlar sade olarak döşenmiştir. En itibarlı Türk evlerinde sadece bir kaç ayna görebildim. *Kur'an* insan süretlerini gösteren tabloları Türklere yasaklamıştır. Bizdeki kağıt kaplama yerine onlar duvarlarını parlak yağlı boya ile boyatıyorlar. Ekseriya duvarlar çoğu evlerde beyazdır. Tavanlar tahta ile kaplı olup mavi, kırmızı ve sarıya boyanır. Odalar, insanın arkaya rahatça dayanabilmesi için üstünde iki veya üç sıra yastıklı alçak ve geniş sedirlerle donatılmıştır. Sedirlerin üstüne etrafı püsküllerle süslü ekseriya beyaz bir ipek konur” (Racynski, 1980, s. 46).

Mahallenin Yapısı ve Farklı Unsurlar

Ev ve sokak kültürünü oluşturan değerlerin mahallenin yapısında da işlevsel olduğu gözlenir. Mahalleler azınlıklar ve dinî cemaatler dışında toplumsal olarak eşitlikçi bir yerleşim özelliği gösterir. Osmanlı’da zimmîlerin ve özellikle de Yahudilerin kentlerin kendilerine ayrılan kesimlerinde yerleşmeleri geleneksel bir olaydır. Bu çok eski uygulama Osmanlı’da da *Orhan Gazi* zamanında *Bursa*’ya yerleşen Yahudilerin kendi istekleri üzerine başlamış ve artarak devam etmiştir. *Bursa*’nın fethini müteakip, “*Bursa*’daki Rumlar şehirde kalmak istemediler, Yahudiler bilakis orada kaldıktan başka komşu şehirlerin ‘hemmezheplerini’ davet ve celp ve *Bursa*’da ‘*Yahudi Mahallesi*’ namıyla bir mahalle teşkil etmişlerdi” (Galanti, 1923, s.84).

Ünlü Osmanlı kentlerinde (*İstanbul, Bağdat, Şam, Halep, Kudüs, Kahire* vs) *Yahudi, Hıristiyan ve Ermeni* mahalleleri bulunmaktadır. Kuşkusuz bu uygulamanın benimsenmesinde azınlıkların bu yoldaki talepleri kadar siyasal iktidarların yönetimini kolaylaştıran pratik yararlar rol oynamıştır.

Mahalleler, kentlerin dokusal hücrelerini oluştururlar. Bu hücreler de genellikle aileler

birbirlerini tanırlar. Yabancılar ise hemen çok çabuk fark edilir. Müslüman kenti olarak *Kudüs*’ü çalışan bir araştırmacı bu kentin “sokakları ve evleri, yabancı olana uygun davranış şeklini gösteren uyarıcı işaretler (...)” (Ze’evi, 2000 s.19) taşıdığını öne sürerken muhtemeldir ki mahallenin sözü edilen sık dokusunu vurgulamaktadır. Böyle bir doku geleneksel Türk kentlerinin hemen tümüne hakim olan ve özünde dayanışma, mensubiyet ve biz bilinci olan komşuluğun yer aldığı bir toplumsal değer üzerinde şekillenmiştir.

Mahalledeki Sosyal Kontrol

Mahalleyi ve mahalleliyi tâciz edecek, sıkıntıya sokacak her eylem mahallelinin ortak tepkisine neden olurdu. Mahalle sosyolojik anlamda kapalı bir toplumdur ve bu toplumda birine yapılan bir tecavüz bütün mahalleye yapılmış muamelesi görürdü. Bu çerçevede, “Mahallenin namusu”, “mahalle kabadayısı” gibi deyimlerin geleneksel Osmanlı’nın mahalle kültüründen intikal ettiği düşünülebilir. Osmanlı kentlerinde alkol içmekle ya da mahalle sakinleri hakkında dedikodu yapmakla suçlanan kişilerin mahalle ve semtlerden söz konusu duyarlıklar ve dayanışma ruhu ile atıldığı bilinen olaylardandır. Mahallenin bu yakın denetiminin mahalleleri bekarlar ve yabancılar için cazip olmaktan çıkarmaktaydı. Mahallenin sevinci de üzüntüsü de ortaktır. Bayramlar, düğünler, ölüm ve hastalıklar müşterek katılımlarla gerçekleşirdi.

Raymond, bazı Arap kentlerinde mahalleler arası çatışmalardan da söz etmektedir (Raymond, s. 216). Mahalle mâsuniyetine ilişkin bu duyarlılık İstanbul’da bilinen kuralların devreye girmesine neden olmuştur. Buna göre “İstanbul’da beş yıldan az oturmuş taşralılar memleketlerine geri gönderilir, bu süreyi doldurmuş olanların bir mahalleye yerleşebilmeleri içinse gene o mahalle halkından kefil istenirdi” (Işın, C.2, s.539).

Mahallenin Temel Unsurları

Osmanlı mahallelerinin üç temel mimari ögesi vardır. Cami ve diğer dinî mekanlar, çarşı ve sivil konut. Gündelik hayat çıkmaz sokağın tamamladığı bu mimari ve kültürel mekanlarda geçer. Klâsik dönemde mahalleler Osmanlı toplumsal düzeninin de adeta bir yansımasıydı. Dolayısıyla henüz statü ve zümre farkları mahallenin bu yolda biçimlenmesinde etkili değildi. “Bir paşanın konağı karşısında küçük bir evkaf kâtibinin aşî boyalı küçük evi, ilmiyye ricâlinden bir efendinin

kâşânesinin yanı başında mahalle su yolcusunun kulübesi bulunur, bütün insanlar her gün birbirleriyle karşılaşır, belirli bir sosyal dayanışma, saygı ve himaye kuralları içinde yaşarlardı” (Ortaylı, 1995, s.226).

Mahallenin gelişmesi şehrin gelişmesini sağlayan ve gösteren en önemli boyutlardır. Bu itibarla denilebilir ki bir çok toplumların şehirleri gibi “Türk şehirlerinin gelişmeleri de mahalleler aracılığıyla olmuştur. Mahalleler ya dinî bir yapının etrafında toplanma veya aynı meslekten olan zanaatkarların bir araya gelmeleri ya da aynı din, mezhep ve ırktan olanların bir arada yaşama arzuları sonucunda teşekkül etmiştir” (Özdemir, 1986, s.75).

Kentlerle Geçmişe Bakmak

Geçmişe bakmak geleceği yaratmanın ve hatta belirlemenin en temel koşuludur. Kendi kültür kökleri üzerinde yürümeyen toplumların vizyon üretmeleri güçtür. Amerikalı kültürologlar *Sullivan* ve *Harper*’ın dedikleri gibi “geçmiş inkar etmek, kendi gücümüzü inkar etmektir. Geçmiş kolektif kimliğimizin yansımasıdır” (Harper/Sullivan, 1997, s. 91). Kentler ise bu kimliğin aynasıdır. Kentlerin gelenek içinde günümüze taşıdığı ayrıntılar (Mahalle, sokak, ev vb.) bu coğrafyada kalıcılığın gerçek kanıtlarıdır.

Bu aşamada iki değişik TV programının iki ayrı kesiti son derece çarpıcı bir karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Bunlardan *ilki* Barış Manço’nun 8.11.1992 tarihli programı. Bu programda Fransız aristokrat *Antoin de Ligne*’nin atalarından söz ederken yüzünde oluşan ışıltı ve gurur görülmeye değerdi.

Antoin de Ligne sekiz kuşak önceki atalarından miras kalan şatoyu konuklara gezdirirken binanın en küçük ayrıntısını büyük bir coşku ve mutlulukla tanıtmaktaydı. Tahmin edileceği gibi şato ancak büyük bir titizlikle ayakta kalabilmeyi başarmış görünüyordu. Bu haliyle bir sit, bir tarih ve bir müzeydi. Mirasçısı elbette bunun farkındaydı ve dahası bu antika konutla birlikte sekiz kuşak geriye gidebilmenin ayrıcalığı onun gerçek mutluluğu olmalıydı ki esas vurguyu bu noktaya yaptı: “Bu konutlarda bizim aile ve toplumsal tarihimiz yatmaktadır. Ailemizin tarihi bir anlamda Avrupa’nın tarihidir. Geçmişle iç içe yaşamalıdır. Geçmiş geleceğin aynasıdır.”

İkinci kesit ise Kanal D’de 27.03.1998’de yayınlanan bir *talk show* programından alındı. Programın sunucusu son dönemin özellikle gençlerin hayranlık duyduğu talk show idolü, ünlü ve popüler bir kişi. Bu statü ve prestijin kendisine sağladığı engin güven duygusu ile yalnızca seyircilerine hoş vakitler sağlayan bir TV şovmeni olarak kalmayarak değişimi, ekonomiyi, siyaseti, sanatı, sporu ve hâsılı hemen her konuyu kurcalamaktadır.

Stüdyodaki seyircilere dönerek sözü TRT’de zaman zaman mükerreren gösterilen bir zamanların en pahalı yapımı *Kuruluş* dizisine getiren şovmen, bu dizide *Bursa*’da bazı köylerin hiç bir müdahale ve dizayna gerek duyulmaksızın bazı sahnelerin çekiminde kullanılmış olmasını büyük bir şaşkınlıkla sunmaktadır. Onu şaşırtan yedi yüz yılı aşkın bir süre içinde sözü edilen köy ortamlarının mimari dokularını muhafaza etmiş olmasından çok bu dokunun öznesi olan insanlarımızın değişime ne kadar kapalı oldukları gerçeğidir. Şaşkınlığını Arabistan’daki kardeşinin bu yoldaki izlenimleriyle de teyit ettiren şovmen seyircilere “anlayın işte” diyor, “anlayın millet olarak neden bunca yıldır değişmediğimizi.”

Bu kesitin programcı için açık ve yalın açıklaması şudur: Ülkenin bir yerlerinde yüz yıllar öncesinin mimari dokusunu muhafaza eden köyler ve hatta kentler vardır. Bu korumacılık, bu muhafazacılık insanımızın değişim kültürüne kapalı oluşunun belirgin bir kanıtıdır.

Bir insanın uzmanlık alanı dışına çıktığında bu tür hatalar yapması yadırganmamalıdır. Bir şovmen, bir güldürü, hoş ve boş zaman tüketicisi olan kişinin bir *kültürolog*, bir *sosyolog* gibi davranması halinde de sonuç böyle olur. Ama bu bağlamdaki hata ve yanlışlıklar medyada yapılması durumunda olay aracını ve amacını aşar.

Değişimi adı geçen medyatik modellerle kavrayan ve algılayan genç insanların tarih ve değişim kültürlerinin nasıl etki altında olduğu şöyle bir düşünülmelidir: Bu insanlar için makine halısı yeni olduğu için değerli ve önemli, atadan miras kalan el halısı eski olduğu için değersiz ve önemsiz olacaktır. Yine aynı şekilde taş yığınları, hiç bir estetik ve mimari özeni olmayan yapılar değerli ve önemli; geçmişin birer estetik harikası olan ahşap yapılar, yollar ve kurumlar ise tu-kakadır.

Oysa toplumsal olguların ve mimari yapıların toplumsal tarihe tanıklığı sosyolojik bir gerçektir. Böyle bir tanıklığı ön görmek için de bilim adamı ve sosyolog olmaya gerek yoktur. Ortalama düşünce gücü insanı böyle bir değerlendirmeye götürür. Dolayısıyla toplumsal tarihleri için benzer malzemelere sahip olan kültürler şanslı sayılırlar. Bu malzemelerin çokluğu ve çeşitliliği ile ülkelerini açık hava müzesi haline getiren şanslı uluslar bir taraftan derin tarihe bir yol bulurken öte yandan geleceğe daha bir güvenle bakarlar. Şu halde mimari doku değişime bir engel değil, kültürel dinamizm ve üretkenlik için bir manivelâ (= sıçrama noktası) olarak kabul edilmelidir.

Geleceğin Şehri ve Sorunlar

“21. Yüzyıl Şehri: Berlin Küresel Konferansı”nın 4 Temmuz 2000 toplantısında kentlerin geleceğine ilişkin bazı ciddi olasılıklar öne çıkarılmaktadır. Bunlar arasında kentleşme konusundaki sayısal tespitler başta gelmektedir (Hall, 2000, s.23-30). Buna göre önümüzdeki yüz yılda, tarihte ilk kez 6 milyar nüfus kentlerde yaşayacak; bunu izleyen çeyrek yüz yılda ise kentlerde yaşayan insan sayısı dünya genelinde 5 milyarı ikiye katlayacak. 2025’te her beş kişiden üçü şehirli olacaktır. Yine aynı dönemde “milyonluk kentler” ve “mega kentler (10 milyon üstü)” ortaya çıkacaktır. Çoğu kentler için bu gelişme bir kâbusa dönüşecektir. Bunun anlamı ise açıktır: Kent nüfusunun artışı gelişmiş ülkelerin yanı sıra geri kalmış ülkelerde de belirgin bir artış gösterecektir. Bunun sonucu olarak bugün *Afrika*, *Latin Amerika* ve *Hindistan*’ın bazı bölgelerinde olduğu gibi açlık, işsizlik, evsizlik devasa kent sorunları olarak ortaya çıkacaktır. *Kentlerin yeni sakinleri sokaklarda işportacılık gibi herhangi bir vasıf gerektirmeyen işler yaparak para kazanacaklardır. Bu da kentlerde gerçek ekonominin oluşmasını engelleyecektir. Kent hizmetlerinden yararlanamayan insanlar gecekondu ve kulübelere yaşayacaklardır. Bu olgu giderek kentteki yoksulluğu kent dışındaki -kırsal- yoksulluktan daha tehlikeli hale getirecektir.*

Korumacılığın, geleneksel kent kültüründen çıkardığı dersler ve deneylerin kentleşmenin belirtilen olası sorunlar karşısında modern toplumlara esinlediği düşünce ve önlemler işte bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Bu olgunun Türkiye özelinde ortaya çıkan sonuçlarını ise şöylece sıralamak mümkündür:

- Geleneksel Türk kentleri ve kent kültürü sanayileşme ile birlikte ortaya çıkmadığı gibi doğal olarak buna uygun bir gelişme de göstermemiştir. Büyük ölçüde tabiatla ve çevre ile uyumlu olan bu sürecin bugün karşılaştığı sorunların başında çarpık sanayileşme ile teknolojik müdahaleler gelmektedir. Ancak burada asıl sorun sanayileşme karşıtı mücadele ile teknolojiyi bir tehdit olarak algılama noktasında başlamaktadır. Çözüm teknoloji karşıtı bir mücadele ile değil bilakis kentleri teknoloji ile barışık ve uyumlu hale getirecek planlı, ve akılcı projelerde yatmaktadır. Temmuz 2000’deki *Berlin Küresel Konferansı* da işte bu noktaya dikkat çekmektedir. Konferansın kentlerin geleceğine ilişkin iyimser tespitleri arasında teknolojinin kentlerin iş ve özel yaşamını daha iyilere taşıyacağı düşüncesi önemle yer tutar. Böyle bir belirleme yoksul kentliler için biraz hayali gibi gözükabilir. Ancak bir uzak doğu ülkesi olan Çin örneği bunun hiç de hayal olmadığını bir kanıttır. Bu örnek bizlere hızla gelişen kentleri ve insanların yeni teknolojileri hemen benimseyebileceklerini göstermektedir.

- Vasıfsız ve mesleksiz insanlar Türkiye’de kent kültürünü günlük hayatın bütün alanlarında etkilemektedir. Böyle bir olgunun üstüne gelen modernist iştah ve arzular ortalama Türk kentlerinde ve ortalama Türk ailelerinde geçmişin tüm mirasını haraç mezat satışa teşvik etmektedir. Kentlerin yanı başındaki bağ, bahçe ve zeytinliklerle asırlık evler, konaklar, cadde ve sokaklar bu modernist ihtiras ve iştahlara kurban edilmektedir. El örgüsü halılarını makine halılarıyla değiştiren insanlar tarihe ve geçmişlerine tanıklık eden ata ve baba yâdigârı ne varsa elden çıkarmayı kentli yaşama geçişle özdeş hale getirmektedirler.

- Kentler “yabancı” için daima yeni ve farklı bir dünyaya açılan bir kapı olarak algılanmıştır. Bu kapıdan atılan her adım yabancıların merakına, şaşkınlığına ve heyecanına cevap verebilecek özgün ve farklı ayrıntıların zeminini kurulamaktadır. Bu bir arayıştır ve hiç kimse kendinde olanı görme, ülkesinde olanı farklı bir kültürde de izleme gibi bir ayrıntıyı öncelikli bir gezgin amacına dönüştürmez. Bir batılı için doğuda aranan ile bir doğulu için batıda aranan elbette her iki tarafın da kendisinde olmayandır. *Özgürlük anıtı Amerika* için, *Eyfel Kulesi Paris* için, *Galata Kulesi İstanbul* için, *Yeşil Camii Bursa* için, *Safranbolu Evleri Safranbolu* için ve bizatihi konumlandıkları kentlerin sosyo-kültürel yapısı ile bütünleşerek

evrensel kültüre katılmaktadırlar. Yabancı için bu ve benzer mimari simgeler ve anıtlar bağlamları ile birlikte ait oldukları mekanlar ve kentler içinde görülmeye medar olmaktadır. Ama sorun bu aşamada ortaya çıkmaktadır? Anıtlar ve kentler korunmazsa kim neyi görecektir?

- Türkiye’de kentlerin korunması konusunda eğitim ve kültür kurumlarının program ve donanım açısından yeterli olduğunu gözlemek güçtür. Kentlerin bugünü, günlük yaşamını hor ve hoyratça tehdit eden bilinçsizliklerden kentlerin geçmişine karşı duyarlıklar üretilmesi zaten beklenemez.

Öneriler :

Bu konuda yapılması gerekenleri *eğitime, medyaya ve halka* düşen sorumluluklar çevresinde özetlemek mümkündür.

- Eğitim kurumlarına düşen sorumluluklar: Örgün eğitimde kent kültürü ve bilincini verebilecek ders ve seminerler konulmalıdır. İlköğretimden yükseköğretime değin her aşamada düşünülmesi gereken kentlilik bilinci trafik düzeninden geleneksel ve güncel kent değerlerini içerecek ve özellikle de kentlilik mensubiyetini öne çıkaracak bir felsefe içinde düzenlenmelidir.

- Medyanın yeni toplumun içindeki iddialı konumuna bilinçle sahip çıkması beklenir. Geleneksel kurumların kendi çapındaki sınırlı işlevlerinin aksine medya çoğulcu işlevlere sahiptir. Ancak bu işlevlerin gereği gibi yerine getirilmesi esaslı bir özleştirme ve ince bir sorumluluk ister. Medyanın özellikle Türkiye’de böyle bir sorumluluk üstlenmesi büyük ölçüde *reyting kaygılarından* arınmasına bağlıdır.

- Halka gelince... Bir kentin gelenekten güç alacak düzeyde olması kent sâkinlerinin yaratıcı yetenekleriyle o kente ait olmanın getirdiği mensubiyet duygu ve bilincine bağlıdır. “*İstanbul Efendisi*”, ya da “*Parizyen*” (Parisli) tabirleri kentlerin çağlar üstü şöhretinin önemli bir zemininin de insan malzemesi olduğunu göstermektedir. Böyle bir bilinç içinde olan insanlar istenen özgün zemini oluşturdukları gibi olası bir kentsel başkalaşma ve yabancılaşmanın da önüne geçmektedirler. Kentleri ayakta tutan ve onlara tarihsel derinlik ve anlam yükleyenler kentlerin bilge insanları ile işte bu çalışkan, üretken, değer bilir, sıradan ama özgün insanlar, kentli hemşehrilerdir.

KAYNAKÇA

- “Beyaz Show”, (27 Mart 1998), Sunan Beyazıt Öztürk, Kanal D).
- DEMİREL Ö., /Tuş, M/ Gürbüz, A, (1992). “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 2.
- DOĞAN, İsmail, (2000). **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 496 + 15 s.
- . (1992), “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, Ankara: **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., C. 1, s. 176- 198.
- . **Osmanlı Aile Yapısı** (2001), Ankara, Yeni Türkiye yayınları, 181+20 s.
- DOĞU, Evin (12. 9. 1999), “Bu Evlerde Hayat Var”, **Pazar**, s. 20.
- FAROQHÎ, Surarya, (2000). **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, 457 s.
- GALANTİ, Avram (1923). “Bursa’nın Fethi ve Müseviler”, **Yeni Mecmua**, , S. 9-75, s. 184.
- HALL, Peter (2000). “Urban: Global Conference in Berlin”, **Deutschland**, No:4, s. 23-30.
- IŞIN, Ekrem: “19.yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi**, 2. C., s. 538-565.
- İSBİR, Eyüp G. (1986). **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara, 237 s.
- Mühendis Dr H. Viler, (1923). “Bursa Evleri ve Hanları Hakkında Bir Tetebbâ”, **Yeni Mecmua**, S.9-75, 1 Mayıs, s. 190-191.
- ORTAYLI, İlber (1995). **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 255 s.
- ÖZDEMİR, Rıfat (1986). **XIX. Yüz Yılım İlk Yarısında Ankara**, 329 s.
- RACZYNSKİ, Edward (1980). **1814’te İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat**, 221 s.
- RAYMOND, André (1995). **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, 256 s.

SULLIVAN R. Gordon/ HARPER V. Michael (1997). **Umut Bir Yöntem Olamaz**, İstanbul; Boyner Yay., Çev: A.B. Dicleli, 287 s.

TABAKOĞLU, Ahmet (1992). “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.1, , s. 92-96.

YÜKSEL, Hasan (1992). “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde s. 497 - 498.

ZE'EVİ, Dror. **Kudüs (2000), 17. Yüz Yılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, İstanbul , 237 s.